

Η οικουμενικότητα των βιωμάτων απώλειας στη ζωή μας και η διαχείρησή τους: το φυσιολογικό-παθολογικό πένθος.(7/3/2010)

Σάββας Μπακιρτζόγλου, ψυχολόγος-ψυχαναλυτής

Το βίωμα της απώλειας είναι ευρύτατο και οικουμενικό στο μέτρο κατά το οποίο είναι σύμφυτο **με την αρχή της πραγματικότητας**. Ο καθένας μας θα είχε να απαριθμήσει πληθώρα οδυνηρών εμπειριών όπου έχασε κάτι σημαντικό, κάτι στο οποίο είχε επενδύσει συναισθηματικά (λιβιδινικά). Μπορεί να πρόκειται για απώλειες προσώπων, απώλεια υγείας ή σωματικής ακεραιότητας. Επίσης απώλεια –ματαιώση- ενός σχεδίου ζωής, απώλεια μιας ιδέας, απώλεια μιας πατρίδας, μιας αυταπάτης κ.λπ. Επί παραδείγματι μια γυναίκα πιστεύει (αυταπατήθηκε) ότι ο άνδρας που τόσο ερωτεύτηκε θα σταματήσει να χαρτοπαίζει ή να πίνει κ.λπ. χάρη στη δική της παντοδύναμη αγάπη. Όταν κάποτε καταλάβει ότι ο άνδρας που αγάπησε εξακολουθεί να παραμένει σταθερά ο ίδιος θα απογοητευτεί βαθιά και η «κατάρρευση» της θα έχει να κάνει με την απώλεια της προηγούμενης δικής της αυταπάτης - της πλάνης της- ότι εκείνος θα γινόταν καλά χάρη στη δική της μητρική και θεράπουσα αγκαλιά η οποία-στη φαντασία της-«και νεκρούς ανασταίνει». Η γυναίκα του παραδείγματος, υποφέρει γιατί χάνει ένα μύθο. Πρόκειται την απώλεια αυτού το οποίο μάταια πίστεψε ως εφικτό και είναι ο χαμός του συγκεκριμένου μύθου της ή οποία την καταρρακώνει. Η πραγματικότητα αυτή - το γεγονός ότι τίποτα δεν αλλάζει στη ζωή του άντρα της – της κλέβει τον μύθο, είναι μια **απομυθοποιούσα πραγματικότητα** η οποία της υπεξαιρεί το όνειρο. Συχνά λοιπόν η πραγματικότητα είναι ματαιωτική στη ζωή μας, οδηγεί δηλαδή σε απώλειες: Έχουμε εδώ τον οικουμενικά στερητικό χαρακτήρα των εμπειριών απώλειας. Ονομάζουμε **ευνουχισμό** την οποιαδήποτε ματαιώση, τον οποιοδήποτε αποχωρισμό, ότι χάνουμε ή ότι δε μπορούμε να έχουμε: ευνουχισμό δηλαδή ονομάζουμε την κάθε απώλεια αλλά και την κάθε ματαιώση της επιθυμίας μας.

Υφιστάμεθα ευνουχισμούς από τη στιγμή της γέννησης μας. Ο **Otto Rank** - ένας από τους εγγύτερους συνεργάτες του **Freud** πέθανε το 1939 - ομιλεί για τον **ψυχοτραυματισμό της γέννησης**, το πρώτο βίωμα ευνουχισμού στη ζωή μας, το οποίο έχει να κάνει με τον αποχωρισμό του νεογνού από το σώμα της μητέρας. Ένας άλλος από τους πρώτους ευνουχισμούς είναι ο **απογαλακτισμός** δηλαδή το εναγόνιο βίωμα του βρέφους όταν θέλει τον μαστό (= το γάλα του) και δεν τον έχει: το βρέφος θέλει κάτι και δεν το έχει. Νιώθει τότε ότι χάνει τη μαμά του. Αφού δεν τον έχει πάντα όταν τον θέλει αυτό σημαίνει ότι ο μαστός – η μαμά που του στερεί το γάλα – είναι κάτι πέρα και έξω απ' αυτό το ίδιο, κάτι διαφορετικό απ' αυτό το ίδιο: η μαμά του συγκροτεί μια ετερότητα ένα **μη Εγώ**. Πρόκειται εδώ για την αναγνώριση, τη νοηματοδότηση **της ύπαρξης του άλλου(το αντί-κείμενο)** και αυτή η αναγνώριση της ετερότητας είναι ένας ευνουχισμός μια **απώλεια** δηλαδή της **ψευδαίσθησης παντοδυναμίας** η οποία καθιστούσε το βρέφος φαντασιακά το επίκεντρο μιας σχέσης με τη μητέρα του κολλώδους, σύμμεκτης, συγχωνευτικής και ανοριακής.

Ευνουχισμός επίσης, είναι η απώλεια μιας **ερωτογενούς ζώνης**, με άλλα λόγια το πέρασμα του παιδιού από το ένα στάδιο της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης στο άλλο. Βλέπουμε δηλαδή σε ποιο βαθμό το βρέφος κατά τις πρώτες εβδομάδες της ζωής του είναι απόλυτα εξαρτημένο από τη μαμά του επειδή υπαρξιακά η **επιβίωση του εξαρτάται απόλυτα από τις φροντίδες της**: Βρισκόμαστε **εδώ στο στοματικό** κατά τον S.Freud. Εξελικτικά μιλώντας το να περάσει το βρέφος στο επόμενο στάδιο δεν είναι κάτι απλό στο μέτρο κατά το οποίο θα χρειαστεί να χάσει, ν' αφήσει πίσω το «βόλεμα» του στο προηγούμενο στάδιο και να προχωρήσει προς την απαρχή μιας πιο αυτόνομης ζωής π.χ. στην εκμάθηση του ελέγχου των σφιγκτήρων του (λειτουργίες ελέγχου της ούρησης και της αφόδευσης). Έτσι η **εξέλιξη είναι απώλεια(ευνουχισμός) στο μέτρο κατά το οποίο για να προχωρήσουμε μπροστά χρειάζεται πάντα κάτι ν' αφήσουμε πίσω**. Γενικά η ενηλικίωση συνίσταται στην απώλεια των παιδικών θέσεων και των παιδικών αντικειμένων αγάπης πρωτίστως των γονιών μας. **Επίσης η δημιουργία είναι απώλεια**: με άλλα λόγια οι δραστηριότητες, τα πρόσωπα, πράγματα, συνήθειες κ.λπ. τα οποία χρειάζεται ν' αφήσουμε για να δημιουργήσουμε.

Κάθε φορά που χάνουμε κάτι υποφέρουμε, πονάμε και αυτό γιατί το Εγώ μας πλήττεται, υφίσταται ένα **πλήγμα** που ονομάζουμε **Ναρκισσιστικό πλήγμα**. Αυτό που χάνουμε έκανε μια κάποια «δουλειά» στο Εγώ μας (στο Ναρκισσισμό μας), το «γέμιζε» και τώρα που δεν το έχουμε πια εκπίπτει και η ιδεώδης εικόνα ενός ακέραιου εαυτού, ενός Εγώ υπερπληρωμένου, απόλυτα ικανοποιημένου(ναρκισσιστική πληρότης). Το ναρκισσιστικό πλήγμα που είναι συνυφασμένο με την απώλεια είναι τόσο πιο «αιμορραγικό» όσο πιο εκσεσημασμένος είναι ο ναρκισσισμός του υποκειμένου: οι απώλειες είναι δύσκολα αποδεκτές στις ναρκισσιστικές οργανώσεις (διαταραχές) προσωπικότητας.

Το Εγώ μας κάτω από τις συνθήκες του ναρκισσιστικού πλήγματος μιας σοβαρής απώλειας θα βάλει μπροστά-καλώς εχόντων των πραγμάτων- μια διαδικασία αντιμετώπισης του πλήγματος η οποία ονομάζεται πένθος. Πρόκειται για **την εργασία του πένθους** δηλαδή μια μορφή δραστηριότητας του ψυχικού μας οργάνου προορισμένη να διεργάζεται, να «αλέθει» τη διέγερση(ένταση), που συνεπάγεται το βίωμα της απώλειας. **Η εργασία του πένθους** ως έκφραση εισήχθη το 1915 από τον Freud στο άρθρο του «πένθος και μελαγχολία». Εκεί το πένθος περιγράφεται ως η φυσική αρρώστια που διασχίζει τον πενθούντα, ως η αντίδρασή μας στην απώλεια ενός αντικειμένου με το οποίο διατηρούμε ένα συναισθηματικό δεσμό (λιβιδινικό αντικείμενο). Κύριο χαρακτηριστικό της εργασίας του πένθους είναι ο ακραίος πόνος. Απαιτείται δε χρόνος και ενέργεια. Κατά την διάρκεια της εργασίας του πένθους η ψυχική ενέργεια (λιβιδώς) μετατρέπεται προσωρινά και από αντικειμενοτρόπος γίνεται ναρκισσιστική: αυτό σημαίνει ότι για κάποιο χρονικό διάστημα παρατηρείται στον πενθούντα μια **ναρκισσιστική αναδίπλωση** δηλαδή μια εκσεσημασμένη συγκέντρωση της ψυχικής ενέργειας επί εαυτού. Πράγματι, αυτός που πενθεί προσωρινά παραιτείται από τα ενδιαφέροντα του εξωτερικού κόσμου, χάνει για λίγο την ικανότητα του ν' αγαπά και επενδύει πρωτίστως στον εσωτερικό του κόσμο **κλείνεται όπως λέμε στον εαυτό του**. Βλέπουμε ότι σ' ένα μεγάλο βαθμό, κάτω από αυτές τις συνθήκες, η ενέργεια του υποκειμένου μονοπωλείται από τις αναμνήσεις του χαμένου αντικειμένου: γίνεται επίκληση των αναμνήσεων, ανάκληση εικόνων και λέξεων οι οποίες

θυμίζουν τον εκλιπόντα, ενδεχομένως και παραγωγή ονείρων που τον αναπαριστούν. Το υποκείμενο απορροφάται στις αναμνήσεις οργανώνοντας έτσι μια εσωτερική (ψυχική) σχέση, μια νοσταλγική σχέση με το χαμένο αντικείμενο. Με άλλα λόγια η πραγματική- εξωτερική απώλεια του αντικειμένου αντικαθίσταται από μια υπερβολική παρουσία του χαμένου **μέσα** στον πενθόντα μέσα στην ψυχική δραστηριότητα του πενθόντος(ενδοψυχικά) . Καθώς η ψυχική – συγκινησιακή ζωή του πενθόντος (η σκέψη του τελικά) μονοπωλείται από την ενασχόληση με αυτό που έχασε, το υποκείμενο κατασκευάζει (χτίζει) ένα ψευδαισθητικό- ψυχικό υποκατάστατο αντικειμένου, ένα ψυχικό μόρφωμα (*αναπαράσταση*) στη θέση του πραγματικού με σάρκα και οστά αντικειμένου το οποίο δεν έχει πια. Επομένως βλέπουμε ότι αυτή η **αναδίπλωση** του πενθόντος η (ναρκισσιστική) **στροφή του επί εαυτό**, είναι λειτουργική έτσι ώστε **μέσα** του να βρει και να κατασκευάσει(να υποκαταστήσει) με τα υλικά της ψυχής του αυτό που έχασε **έξω** του. Θα μπορούσαμε τώρα να ορίσουμε το πένθος ως τη ψυχική διαδικασία μέσω της οποίας υποκαθιστούμε δηλαδή αναπαριστούμε εσωτερικά, (φτιάχνουμε ψευδαισθητικά) αυτό το οποίο ποτέ πια δεν θα ξανά – παρουσιαστεί στην πραγματικότητα. «Πρωτεργάτριες» σ’ αυτήν την διεργασία αναπαράστασης του χαμένου αντικειμένου είναι οι **λέξεις** η δυνατότητα δηλαδή να «μιλήσω το πένθος μου» **να γεμίσω το στόμα μου με λέξεις** ώστε να ξαναχτίσω τη σχέση μου με το χαμένο αντικείμενο μέσω λεκτικών συμβόλων. Πρόκειται εδώ για ένα **λεκτικό, ένα μεταφορικό γεφύρωμα της απώλειας** καθώς από το πράγμα (αυτό που έχασα επί του πραγματικού) περνάω στη γλώσσα, δηλαδή σε λέξεις με σημασία και νοήματα οι οποίες απευθύνονται και αφορούν στο αντικείμενο που έχασα. Γίνεται έτσι ένα γλωσσικό συμβολικό «γέμισμα» στη θέση του κενού, στο κενό της ναρκισσιστικής «τρύπας» την οποία δημιουργεί η απώλεια. Δεν έχω τον εκλιπόντα με σάρκα και οστά αλλά μπορώ να τον έχω συμβολικά(ψευδαισθητικά) καθώς μπορώ να μιλάω γι αυτόν («ο λόγος σου με χόρτασε και το φαί σου φάτο»). Όσο περισσότερο – καθώς περνάει ο καιρός – ο πενθών ξαναβρίσκει **μέσα του** το χαμένο αντικείμενο, όσο περισσότερο το κατασκευάζει ενδοψυχικά τόσο περισσότερο, προοδευτικά, το Εγώ του αρχίζει να παραιτείται από τη συνεχή ψυχική δραστηριότητα η οποία σχετίζεται με τον εκλιπόντα : αυτή η θλιβερή σχέση του υποκειμένου με τον εκλιπόντα (αναδίπλωση) δεν του χρειάζεται πια αφού έφτιαξε **μέσα του** το χαμένο αντικείμενο και τη σχέση του μαζί του : πρόκειται για τη διαδικασία **εσωτερικεύσεως** μέσω της οποίας βάζω μέσα μου αυτό που χάνω απ ‘έξω έτσι ώστε η απώλεια έξω να γίνει (μεταφορικά) παρουσία μέσα μου. Αναφερόμαστε εδώ σ’ ένα προοδευτικό αποχωρισμό του Εγώ του πενθόντος από το χαμένο αντικείμενο και επομένως ένα είδος **ολοκλήρωσης του πένθους** . Η διαδικασία ολοκλήρωσης του πένθους κινητοποιείται και από τις μέλλουσες ναρκισσιστικές ικανοποιήσεις, δηλαδή τις «χαρές» που ανοίγονται μπροστά, σ’ αυτές που πρόκειται να έρθουν στην υπόλοιπη ζωή του υποκειμένου . Η υπερβολική ενασχόληση με το απολεσθέν αντικείμενο θα παραχωρήσει σιγά-σιγά τη θέση της στην επιθυμία του υποκειμένου για άλλα καινούρια αντικείμενα, για καινούριες επενδύσεις για **νέες αντικειμενοτρόπες σχέσεις**(σχέσεις με τον εξωτερικό κόσμο, με τους άλλους). Η εργασία του πένθους ως διεργασία είναι λειτουργική αν τελικά **ο πενθών φτάνει να περιφρουρεί τόσο την αγάπη για το αντικείμενο που χάθηκε**

όσο και την αγάπη για τη ζωή, δηλαδή τη συνέχεια της . Μιλάμε τότε για φυσιολογική έκβαση του πένθους.

Κατά την Βρετανή ψυχαναλύτρια **M.Klein** (πέθανε το 1960) η ικανότητα μας να ξεπερνάμε τις απώλειες στη ζωή μας, με άλλα λόγια η δυνατότητα μας να πενθούμε εξαρτάται από τον τρόπο τον λιγότερο ή περισσότερο επιτυχή με τον οποίο επεξεργαστήκαμε τους πρώτους ευνουχισμούς, τους πρώτους αποχωρισμούς, τις πρώτες απώλειες της παιδικής μας ηλικίας. Έτσι θα λέγαμε ότι υπάρχει μια διαβάθμιση στη δυνατότητα μας να πενθούμε επιτυχώς κυμαινόμαστε δηλαδή μέσα σ' ένα continuum ανάμεσα στο φυσιολογικό και το παθολογικό πένθος . Όταν «χωλαίνει» η ροή της εργασίας του πένθους «βραχυκυκλώνει» θα λέγαμε όλη η φυσιολογική αμυντική λειτουργία του Εγώ μας απέναντι στο shock, απέναντι στο (ναρκισσιστικό) πλήγμα της απώλειας. Πρόκειται εδώ για την αδυναμία του Εγώ του υποκειμένου ν' αποχωριστεί το χαμένο αντικείμενο έτσι ώστε ν' απελευθερωθεί ψυχική ενέργεια (λιβιδώς) η οποία θα επανεπενδύσει σε καινούρια αντικείμενα. Εδώ, στο παθολογικό πένθος, το υποκείμενο δε δέχεται την απώλεια, με άλλα λόγια **παρακάμπτει** (αψηφά) την πραγματικότητα, εκείνη η οποία έχει να κάνει μ' αυτό που χάθηκε. Ο Freud μας λέει ότι σε αυτή την περίπτωση ο ψυχισμός του υποκειμένου , το Εγώ του, καταφεύγει σ' ένα «τρικ» σ' ένα κόλπο θα μπορούσαμε να πούμε : Στη θέση της πραγματικότητας την οποία όπως είπαμε δε δέχεται, βάζει μια (ασυνείδητη) φαντασίωση μέσω της οποίας «παίρνει μέσα του» , συγκρατεί το αντικείμενο . Πρόκειται για τη φαντασίωση ενσωμάτωσης του αντικειμένου που χάθηκε μέσω της οποίας (φαντασιακά) συγκρατώ το αντικείμενο και μάλιστα στοματικά, με το στόμα μου δηλαδή, (με κάποιο τρόπο το τρώω) και αυτό παραπέμπει σ' ένα – πάντα φαντασιακό- κατάλοιπο, σ' ένα σύμβολο ενός μανιακού αρχαϊκού κανιβαλικού οργίου (τότε που οι άνθρωποι ήταν κανίβαλοι).

Μέσω της (ασυνείδητης) φαντασίωσης ενσωμάτωσης του χαμένου «γλιτώνω» την απώλεια δηλαδή αποφεύγω το βάρος της ματαιωτικής πραγματικότητας , (την διαψεύδω) και εξυπηρετώ την αρχή της ευχαρίστησης : «δεν έχασα τίποτα». Είναι σα να λέω : «αφού έφυγες εσύ, εγώ με το ζόρι θα σε αποκαταστήσω ξανά στο ρολό σου» . Με άλλα λόγια οικειοποιούμαι το αντικείμενο ας πούμε «βαμπιρικά» το τρέφω για να το κρατήσω ζωντανό. Δε δέχομαι την ελευθερία του άλλου να πεθάνει, να φύγει κ.λπ. Ιδού εδώ η ασέβεια προς το χαμένο αντικείμενο : η ενσωμάτωσή του εκ μέρους μου είναι μια πράξη παράνομη.

Ας δούμε, ακόμα και στις μέρες μας, την αξία των τελετουργικών του πένθους όπως τα **νεκρικά γεύματα, τα νεκρόδειπνα** : κάθομαι να φάω με τον άλλον προς τιμήν και μνήμη του πεθαμένου, μιλάω γι αυτόν, «μιλάω την απώλεια» ο χαμός του άλλου γίνεται λέξη δηλαδή μεταφορά: **βάζω φαγητό στο στομάχι μου, αντί για το νεκρό**, το νεκρό τον αφήνω να φύγει(στη στάχτη του...) Και ποιος είναι αυτός πρωτίστως τον οποίο δεν θα αφήσω να φύγει; Ποιόν πρωτίστως θα ενσωματώσω ; Θα συγκρατήσω αυτόν με τον οποίο είχα «ανοιχτούς λογαριασμούς» αυτόν δηλαδή με τον οποίο είχα μια ταραγμένη, τρικυμιώδη (αμφιθυμική) σχέση έναν δεσμό αγάπης και μίσους: ενσωματώνω το αντικείμενο επειδή η ταραχώδης σχέση μαζί του, τα προηγούμενα που έχω μαζί του και η συνεπαγόμενη εχθρότητά μου εναντίον του δε μ' αφήνουν να το εγκαταλείψω . Είναι σα να του λέω : « δε θα πάς πουθενά κάτσε εδώ να κλείσουμε τους λογαριασμούς μας» .

Σ' αυτήν την περίπτωση το Εγώ του υποκειμένου ταυτίζεται με το αντικείμενο που συγκρατεί γίνεται δηλαδή ένα μαζί του, **συγχωνεύεται**, κολλάει με αυτόν στον οποίο δεν επιτρέπει να φύγει οπότε **το βάρος του αντικειμένου, η σκιά του αντικειμένου πέφτει πάνω στο Εγώ του υποκειμένου** : Το Εγώ αιχμαλωτίζει το αντικείμενο αλλά την ίδια στιγμή είναι και αιχμάλωτο του αντικειμένου, το υποκείμενο αιχμαλωτίζεται από το αντικείμενο : Πρόκειται για την **μελαγχολία** και τον **μελαγχολικό** . **Ο μελαγχολικός δυσκολεύεται να πενθεί, δεν επιτρέπει στο χαμένο αντικείμενο ν' αποχωρήσει** και το Εγώ του αμύνεται στην πραγματικότητα της απώλειας του αντικειμένου μέσω μιας (φαντασίας) **καννιβαλιστικής ενσωμάτωσης** του εκλιπόντος. Μπορούμε τώρα να κατανοήσουμε καλύτερα την **ανορεξία**, την άρνηση λήψης τροφής του μελαγχολικού : δε τρώει επειδή η βρώση θα τον προσέγγιζε – ψυχολογικά- σε μια επί του πραγματικού κατάποση του χαμένου αντικειμένου.

Στο μέτρο κατά το οποίο, όπως προαναφέρθηκε το Εγώ του μελαγχολικού γίνεται ένα με το χαμένο αντικείμενο τότε το μίσος προς το εκλιπόν αντικείμενο γίνεται μίσος εναντίον αυτού του ιδίου του Εγώ. Έχουμε εδώ το **προεξάρχον σύμπτωμα στη μελαγχολία που είναι η αυτομομφή: κατηγορίες** δηλαδή και ύβρεις τις οποίες ο μελαγχολικός απευθύνει στον εαυτό του. Ξέρουμε όλοι πόσο ο μελαγχολικός υποφέρει από **τύψεις** (= ηθικός πόνος) και **η αυτοκατηγορία μπορεί να πάρει τη μορφή παραληρήματος** (συμπαντικά και οικουμενικά φταίει για όλα). Βλέπουμε λοιπόν στην **αυτομομφή** τις ύβρεις, οι οποίες στην πραγματικότητα απευθύνονται στο χαμένο αντικείμενο, να επιστρέφουν σα boomerang στο Εγώ του μελαγχολικού αφού Εγώ αντικείμενο γίνονται ένα και δεν ξεχωρίζουν : **Στη μελαγχολία ότι παθαίνει το αντικείμενο ότι προξενώ στο αντικείμενο, το παθαίνει και το υποκείμενο**. Χτυπώντας το αντικείμενο χτυπά και τον εαυτό μου. Έτσι στον μελαγχολικό κυριαρχεί η **σαδιστική ενόρμηση** (επίθεση κατά του περιβάλλοντος) η οποία ενεργεί κυρίως με τη μορφή **μαζοχισμού** (ο μελαγχολικός υποφέρει) . Άλλωστε η **αυτοκτονική (αυτοκαταστροφική) επιθυμία του μελαγχολικού** συνιστά την επιστροφή εναντίον εαυτού μιας φονικής, ετεροκαταστροφικής διάθεσης : οι διαθέσεις μίσους προς το αντικείμενο επιστρέφουν στο υποκείμενο. Με άλλα λόγια **το πέρασμα του μελαγχολικού στην αυτοκτονία** αφορά στην τελευταία απόπειρα του υποκειμένου να ξεφορτωθεί το αντικείμενο, να το πεθάνει: Σκοτώνοντας τον εαυτό μου, σκοτώνω το (μισητό) αντικείμενο.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό στη δυναμική του **μελαγχολικού** είναι ότι **εύκολα εξιδανικεύει** τους άλλους. **Προβάλλει** δηλαδή στους άλλους την εξιδανικευμένη αίσθηση που έχει για τον ίδιο του τον εαυτό , την εξιδανικευμένη εικόνα του εαυτού του (ναρκισσιστική διάσταση). Γνωρίζουμε άλλωστε πόσο εύκολα απογοητεύεται μέχρι καταρρεύσεως κάθε φορά που ζει τους άλλους να μην ανταποκρίνονται στην ιδανική εικόνα την οποία αυθαίρετα και ερήμην τους έχει κατασκευάσει γι' αυτούς. Ο μελαγχολικός δεν θ' αφήσει εύκολα να χαθεί το εξιδανικευμένο αντικείμενο. Μέσω της φαντασίωσης ενσωμάτωσης οικειοποιείται το εξιδανικευμένο αντικείμενο, το ξανακάνει δικό του αλλά τώρα με σκοπό **όχι να του επιτεθεί**(αφού είναι «ιδεώδες») αλλά να το ξαναφέρει στη ζωή. Πρόκειται για ένα αντικείμενο, το οποίο έχει «ιδανικοποιηθεί» από το υποκείμενο, **ένα αντικείμενο με το οποίο το υποκείμενο είχε προνομιακή σχέση η οποία δεν έχει**

ομολογηθεί : Κάνω μια **κρύπτη** και το βάζω μέσα. Αυτό που κρύβεται μέσα στην κρύπτη είναι πολύτιμο και το ονομάζουμε **κρυπτικό αντικείμενο**. Η κρύπτη φτιάχνεται στην φαντασία του μελαγχολικού για να χωρέσουν πράγματα τα οποία το αντικείμενο άφησε φεύγοντας και τα οποία είναι κρυφά, δε μπορούν να ομολογηθούν επειδή έχουν μέσα κάτι ηδονικό. Ιδου **ένα κλινικό παράδειγμα** το οποίο παρουσίασε η **Maria Torok** γαλλίδα ψυχαναλύτρια ουγγρικής καταγωγής (πέθανε το 1998) . Πρόκειται για ένα παιδί 12 ετών το οποίο παραδομένο καθώς ήταν σε μια κλεπτομανία έκλεβε γυναικεία εσώρουχα. Οι γονείς του το έστειλαν για ψυχοθεραπεία. Μέσα από το κλινικό υλικό προέκυψε ότι το αγόρι είχε μια μεγαλύτερη αδερφή η οποία πέθανε ξαφνικά. Η αδερφή του το αποπλανούσε σεξουαλικά με θωπιές κ.λπ. Κάποτε το αγόρι είπε στην ψυχοθεραπεύτρια του «Τώρα, αν ζούσε, θα ήταν 14 ετών και θα χρειαζόταν στηθόδεσμο» . Τι είχε συμβεί ; Η αδερφή του ήταν ένα σεξουαλικοποιημένο (λιβιδινικό) αντικείμενο έτσι ώστε το αγόρι να μη μπορεί να διεργασθεί την παραμικρή του απώλεια. Την «κατάπιε» λοιπόν μέσω μιας **φαντασίας ενσωματώσεως** και έφτιαξε μια κρύπτη, διεργάστηκε δηλαδή έναν **κρυπτικό εγκλωβισμό** της αδερφής του έτσι ώστε να μη μπορεί να λάβει χώρα η εργασία του πένθους . Εν τω μεταξύ το «φάντασμα» της αδερφής του ζούσε και αυτή μεγάλωνε μέσα στην κρύπτη οπότε – χωρίς το ίδιο να γνωρίζει γιατί το έκανε- έκλεβε εσώρουχα για την εφηβεία της . Ότι βάζω μέσα στην κρύπτη δε μπορεί να πενθηθεί (με δάκρυα, λέξεις κ.λπ.) στο μέτρο κατά το οποίο το υποκείμενο περιμένει την ανάσταση του.. Η αγάπη του αγοριού για την αδερφή του και η μεγάλη ευχαρίστηση που βίωνε μαζί της δε μπορούσε να ομολογηθεί καθώς ήταν ηδονική. Μέσα στην κρύπτη εγκύστωνε , έκρυβε και κρατούσε ζωντανά όχι μόνο το φάντασμα της αδερφής του αλλά και τα συναισθήματα που συνόδευαν αυτήν την σχέση . Υπήρχε εδώ ένα εξιδανικευμένο ειδύλλιο, μια ερωτοτροπία με το αντικείμενο ή μια σκηνή που κατέστη ένα ιδεώδες «υψηλής λιβιδινικής αξίας» το οποίο δε μπορούσε να κοινοποιηθεί ούτε να καταγγελθεί λόγω της παράνομης υφής του «δεν θα το καταγγείλω ποτέ, γιατί, αν το καταγγείλω, θα καταρρεύσω και εγώ» .

Όσο γυρίζουμε πίσω στο χρόνο- αλλά και σήμερα ακόμα στις πρωτόγονες ορδές ανθρώπων- η **κοινωνική ομάδα είχε την πρωτοκαθεδρία στη διαχείριση, και την έκβαση της εργασίας του πένθους**. Στην περίπτωση αυτήν υπήρχε συμβολισμός : ο θάνατος **συμβολιζόταν** από την κοινωνική ομάδα. Πρόκειται για ομαδικά τελετουργικά πένθους δηλαδή συλλογικές πένθιμες τελετές μνήσεως στο πένθος μέσω των οποίων γίνεται **είσοδος στο πένθος και τελικά έξοδος απ' αυτό**. Φαίνεται ότι τα **συμβολικά τελετουργικά επιτρέπουν στον εκλιπόντα να φύγει με την έννοια ότι εντατικοποιούν τη διαδικασία της θλίψης και την ολοκληρώνουν** . Στα ποιητικά έργα του Ομήρου την Οδύσσεια και την Ιλιάδα βρίσκουμε **θρήνους για τους νεκρούς** δηλαδή θρηνητικά τραγούδια τα οποία αποτελούν απαραίτητο συστατικό στοιχείο των τελετουργικών του θανάτου και του πένθους . Οι θρήνοι αυτοί ονομάζονταν «γός», «κομμός» , «εγκώμιο», «επιτάφιος». Έχουμε έτσι τις **ομηρικές σκηνές θλίψης** όπου ο πόνος μπορούσε να έχει ελεύθερη ροή μέσα από τους ήχους των φωνών και τις εκφραστικές χειρονομίες γυναικών που ονομάζονταν **θρηνούσες** ή «ολοφυρόμεναι». Σε απεικονίσεις ανασκαφικών ευρημάτων του 12 π.χ. αιώνα μια ομάδα γυναικών που θρηνούν είναι σα να χορεύουν. Εδώ παρουσιάζονται ισότιμα τα θλιβοτράγουδα και ο χορός ως πένθιμα

τελετουργικά . Βρίσκουμε και στην αρχαιότητα το φαινόμενο της άρνησης της τροφής για πολλές ημέρες φαινόμενο για το οποίο προηγουμένως προτείναμε μια ερμηνεία μιλώντας για τη μελαγχολία και το μελαγχολικό. Στην Ιλιάδα έχουμε θρηνητικά άσματα για τρεις σημαντικούς ήρωες : τον Έκτορα, τον Αχιλλέα και τον Πάτροκλο. Πένθιμους θρήνους βρίσκουμε επίσης στα γραπτά του Θουκυδίδη για τον Πελοποννησιακό πόλεμο αλλά και τους ποιητές Σοφοκλή και Ευριπίδη και στο εθνικό έπος του αρχαίου Ρωμαϊκού κράτους την «Αινειάδα» του Βιργιλίου, έργο γραμμένο με ποιητικό οίστρο. Γενικότερα κατά την αντίληψη των Ελλήνων η παρουσία της Μοίρας του Θανάτου (θεά του πεπρωμένου) έκανε ώστε να μην υπάρχει καμιά διαπραγμάτευση επί του θέματος οπότε το μόνο που μπορούσαν να κάνουν ήταν να «διατρέξουν» ο μεν νεκρός το βασίλειο του Άδη ο δε ζωντανός το θρήνο του. Αργότερα, στο χριστιανικό κόσμο τον Εσταυρωμένο έκλαψαν και θρήνησαν η μητέρα του Μαρία, η Μάρθα, η Μαρία η Μαγδαληνή, η μητέρα του Λάζαρου και άλλες γυναίκες. Το πιο σύντομο πένθος είχαν οι Σπαρτιάτες λόγω της στρατιωτικής τους οργάνωσης: οι Αθηναίοι τους χαρακτήριζαν γι αυτό «βαρβάρους» . Επειδή οι αντιδράσεις στη θλίψη ήταν συχνά υπερβολικές (γυναίκες που γύμνωναν τους μαστούς τους, έπεφταν καταγής, πασπαλίζονταν με σκόνη κ.λπ.) σπουδαίοι νομοθέτες εξέδωσαν νόμους για την παύση τέτοιων εθίμων. Πρωτίστως ο Σόλων, ο Λυκούργος, ο Πλάτων. Αργότερα και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ο Βασίλειος ο Μέγας αλλά και ο Λουκιανός (εποχή των Αντωνίωνων γύρω στο 150 μ Χ.)

Σε περιοχές της Ελλάδας όπως στα νησιά και στη Μάνη ακούμε τα **μυρολόγια** ως μέρος της πένθιμης τελετουργίας. Πρόκειται για **επιτάφιος ύμνους**. Στη Μέσα Μάνη γίνονται μνημόσυνα (Requiem) την τρίτη, ένατη και τεσσαρακοστή μέρα μετά το θάνατο και γύρω στον έκτο μήνα, τον πρώτο, δεύτερο και τρίτο χρόνο. Η λέξη **μυρολόϊ** μπορεί να προέρχεται από το ουσιαστικό μοίρα(=πεπρωμένο), ίσως όμως και από το ρήμα μύρομαι (= κλαίω, θρηνώ, διαμαρτύρομαι) . Αυτή η δεύτερη εκδοχή είναι μάλλον η επικρατέστερη. Τα **μυρολόγια είναι ποιήματα** με σταθερό στιχουργικό μέτρο. Είναι αυτοσχέδια πένθιμα ποιήματα χωρίς προπαρασκευή όπου το μόνο το οποίο μένει ακλόνητο είναι η οκτασύλλαβη δομή του στίχου που τα κάνει να ηχούν αυστηρότερα και ηρωικότερα με περιεχόμενο ταυτόχρονα δραματικό επικό και λυρικό. Στα νησιά της Ελλάδας τα μυρολόγια είναι σε δεκαπεντασύλλαβο και ακούγονται μαλακότερα και τρυφερότερα. Αυτά τα θλιβοτράγουδα έχουν μια παράδοση χιλιάδων ετών, διατηρούν δηλαδή στοιχεία από τα τελετουργικά πένθους που ανέπτυξαν οι πρόγονοι μας σε περιόδους κρίσης. Η μορφή τους περιλαμβάνει τρία μέρη : πρώτα ένα πρόλογο, μετά το μεσαίο μέρος, δηλαδή την ανάπτυξη της επίκαιρης περίπτωσης (συνθήκες θανάτου, λύση διαφορών με τον εκλιπόντα κ.λπ.) και τέλος τον επίλογο (ο νεκρός εγκωμιάζεται, επαινείται αλλά και επικρίνεται) . Η θρηνητική ποίηση, τα θρηνητικά τραγούδια κάποτε κυριαρχούσαν στο σύνολο της λαϊκής δημοτικής ποίησης. Ειδικά στη Μάνη (στην οροσειρά του Ταυγέτου, νότια της Σπάρτης) δεν βρίσκουμε στο παρελθόν πληροφορίες για την ενασχόληση των κατοίκων με τη μουσική ή τη ζωγραφική , το θέατρο ή την ποίηση (οι Αθηναίοι τους χαρακτήριζαν και γι αυτό «βαρβάρους») . Υπήρχαν μόνο τα θλιβοτράγουδα είδος τέχνης υπό εξαφάνιση σήμερα. Τα μυρολόγια στη Μάνη τραγουδούσαν (ακόμα και σήμερα όπου διασώζονται) οι «**μυρολογίστρες**» ας πούμε οι «ερωμένες του πένθους» οι οποίες κατείχαν την τέχνη του

μυρολογιού δημιουργώντας οι ίδιες κάθε φορά νέα αυτοσχέδια τραγούδια. Ο ρυθμός και η μελωδία τους συνοδεύεται από κινήσεις των χεριών και όλα δίνουν την εντύπωση μιας ατμόσφαιρας που θυμίζει υπνωτική καταληψία (trance) και έκσταση.

Ο δόκτωρ **Γιώργος Κανακάκης** ψυχολόγος καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Essen (Δ. Γερμανία) ασχολήθηκε στη διδακτορική του διατριβή με το θέμα της «επεξεργασίας του πένθους με πένθιμα τελετουργικά». Στη διατριβή του αυτή βοήθησε και το υπόβαθρο της μουσικής του παιδείας καθώς είναι απόφοιτος, μεταξύ άλλων, της Ανωτάτης Μουσικής Σχολής του Μονάχου. Βρήκε μελετώντας τα μυρολόγια στη Μάνη (είναι άλλωστε η καταγωγή του από εκεί) ότι αυτή η **συλλογική επεξεργασία της θλίψης προξενεί βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες θετικές μεταβολές τόσο της σωματικής όσο και της ψυχικής κατάστασης** αυτών οι οποίοι λαμβάνουν μέρος στο τελετουργικό. Ο ερευνητής αναρωτήθηκε αν θα υπήρχαν – ίσως – κάποια στοιχεία αυτών των πένθιμων εκφραστικών διαδικασιών τα οποία θα μπορούσε κάπως να εντάξει και ο σύγχρονος άνθρωπος της πόλης ώστε το ΕΓΩ του να διευκολυνθεί στην εργασία του πένθους. Μπορούμε να καταλαβαίνουμε το ερώτημά του στο μέτρο κατά το οποίο τα κάποια πένθιμα τελετουργικά μπορούν να έχουν ένα αποφορτιστικό των συγκινήσεων χαρακτήρα και δίνουν εκφραστικές – ποιητικές δυνατότητες (π.χ. συλλογικό τραγούδι) ώστε το Εγώ να μην καθηλωθεί, στο γεγονός της απώλειας οπότε αυτή καταστεί τραυματική. Γνωρίζουμε άλλωστε σε ποιο βαθμό η τέχνη, η κάθε μορφή τέχνης επενεργεί επουλωτικά, φθείροντας το ναρκισσιστικό πλήγμα (το τραύμα της απώλειας). Σήμερα όπου η εξωτερική πραγματικότητα επιβάλλει υψηλές ταχύτητες, άμεση απόδοση, κινήγι κατάκτησης στόχων, γρήγορο και εύκολο κέρδος, ατσαλάκωτη εικόνα εαυτού κ.λπ. τα τελετουργικά του πένθους – και γενικότερα τα τελετουργικά με συμβολική αξία έχουν περιοριστεί: ο θάνατος αποδοκιμάζεται, το πένθος ως διαδικασία καθίσταται αντικείμενο άρνησης και υπεξαιρείται. Ολοένα συχνότερα απαντάται μια σχετικά σύγχρονη δομή ανθρώπου: Είναι ο πολύ «ψύχραιμος» άνθρωπος ο οποίος πνίγει –«καταγγέλλει» τις συγκινήσεις του, φοβάται να αισθάνεται και να εκφράζεται. Το Εγώ του εύκολα κατακλύζεται, και τελικά τραυματίζεται (τιτρώσεται), κάμπτεται κάθε φορά που συγκινείται οπότε μια αμυντική λύση του Εγώ του για να τα βγάλει πέρα είναι να **καταστέλλει**, (σβήνει) ότι άπτεται της σφαίρας του θυμικού. Πρόκειται για τον **χρηστικό** άνθρωπο (ή αλεξιθυμικό) τον οποίο ονομάζουμε έτσι επειδή η σκέψη του αλλά και η ζωή και η συμπεριφορά του είναι «ρομποτικές»: «λειτουργεί» στη δουλειά του και «συνυπάρχει» με τους άλλους χωρίς να επενδύει, χωρίς να δένεται συναισθηματικά, δεν συγκροτεί αντικείμενα «πάθους», δεν ερωτικοποιεί. Η σκέψη και η ζωή του είναι ρηχές, φτωχές από φαντασία και περιεχόμενο («πάγωμα») αφού δεν τροφοδοτούνται λιβιδινικά: σαν τον «αγρό» που δεν αρδεύεται... . Ο χρηστικός άνθρωπος είναι το κατ' εξοχήν παράδειγμα του σύγχρονου **νηπενθούς ανθρώπου**, του ανθρώπου δηλαδή που αρνείται να πενθεί, που δε δύναται να διεργάζεται απώλειες. Ο Freud ορίζει την έννοια του **πόνου** ως την **αντίδραση του Εγώ στην απώλεια του αντικειμένου**. Της απώλειας του αντικειμένου προηγείται η ύπαρξή του: πρώτα έχει υπάρξει το(ψυχικό) αντικείμενο- με την έννοια της λιβιδινικής επένδυσης του Εγώ σ' αυτό και μετά πονώ, όταν το χάσω. Ο χρηστικός άνθρωπος δεν πενθεί στο μέτρο κατά το οποίο δεν συγκροτεί λιβιδινικά αντικείμενα. Όπως

προαναφέρθηκε δε δένεται συναισθηματικά με πρόσωπα και πράγματα, δεν έχει εσωτερικευμένα αντικείμενα επομένως δε δύναται να πενθεί (τι να χάσει απ' αυτά που δεν έχει;) αδυνατεί να μπει σ' ένα βίωμα οδύνης ώστε να μπορεί να διεργασθεί μια απώλεια . Ας σημειωθεί ότι βρισκόμαστε εδώ στο αποκορύφωμα του «παθολογικού» πένθους. Από κλινικής πλευράς ο χρηστικός ασθενής εκπίπτει (παλινδρομεί) περισσότερο από τον μελαγχολικό ο οποίος συγκριτικά είναι πιο εξελιγμένος αφού ο μελαγχολικός αρχικά **χάνει** το αντικείμενο και στη συνέχεια διαψεύδει την απώλεια του αντικειμένου με μια φαντασία «κατάποσης» του . **Ο μελαγχολικός λοιπόν έχει**, και όταν χάνει αυτό που έχει «το παλεύει» όπως μπορεί έστω με φαντασία ενσωμάτωσής του (κατάποση) : η μελαγχολία είναι μια μορφή «ψυχοποίησης» (ψυχική εργασία) της απώλειας. Ο χρηστικός αντίθετα δεν έχει να παλέψει καμιά απώλεια γιατί δε χάνει. Δε χάνει γιατί **δεν έχει** και η φτώχεια του είναι το δράμα του.